

УКРАЇНОЗНАВЧА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПОЕМИ Т. ШЕВЧЕНКА «НАЙМИЧКА»

Людмила ЧОЛАНУ, *ст. викладач,
Бельцький державний університет ім. Алеку Руссо*

Summary: *The article refutes the traditional understanding of the conflict in the work of literature as a social product. The poem is considered in the context of the national ideology, peasant traditions. The moral philosophical perspective aspect is justified, the causes and development of the heroine's psychological conflict are investigated.*

Key-words: *national world outlook, generation, responsibility, maternal love, guilt, atonement.*

Поема «Наймичка» належить до найулюбленіших творів Шевченка. Впродовж двох століть її охоче інсценізують аматорські гуртки, театральні колективи дають вистави з аншлагом, за її мотивами створено оперу (композитор М. Вериківський «Наймичка»), кінофільм (режисери І. Молотова, В. Лапокниш «Наймичка»)… Та у літературних крити-ків вона викликає певну розгубленість. Стереотипи соціологічного підходу до художнього твору спонукають до пошуку соціальних конфліктів (пан – кріпак, багатий – бідний, хазяїн – наймит), а поема випадає з «антикріпосницької направленості» та «теми долі жінки як жертви соціальних умов» у творчості Шевченка. В радянській літературній критиці було започатковано концепцію образу Наймички як нещасної жінки: «І все ж таки при хорошому ставленні до неї з боку людей, що її оточують, Ганна глибоко нещасна, бо через жорстокі суспільні умови вона позбавлена материнського щастя» [2, 241]. У кінофільмі «Наймичка» (1963 р.) традиційного на той час соціального підтексту її образу надає запозичена з ін-ших творів, зокрема з поеми «Катерина», передісторія спокуси дівчини офіцером. В тако-му контексті життя Ганни стає розплатою за необачне кохання селянки до пана.

Соціологічну інтерпретацію твору було перенесено в шкільне навчання. Підручник «Українська мова і література» для 9 кл. шкіл Молдови (автори Паламар Л.М., Нікітченко А.І., Чорновалова А.І., Рокіцька Л.В.) не дає прикладу сучасної літературознавчої чи дидактичної концепції.

Навчальна стаття про поему «Наймичка» містить три скупі абзаци. В першому заявлено, що «різниця в трактуванні образу покритки просто колосальна, що пояснюється творчим змушнінням Шевченка. Якщо Катерина – це образ-жертва, який, крім захоплення силою любовного почуття і жалю до нещасливої долі дівчини-селянки, ніяких інших емоцій не викликає, то Ганна, теж жертва, показана передо всім як мати» [7,275].

Ствердження щонайменш некоректне. Обидві героїні крім «захоплення силою почуттів» і «жалю до їхньої долі» викликають роздуми морально-етичного і філософського характеру. За силою емоційного впливу, за глибиною проблематики та яскравістю характерів поеми не поступаються одна одній, ми не бачимо ніяких підстав стверджувати, що поема «Катерина» в естетичному плані менш досконала.

В двох наступних абзацах підручника наведено цитати, вихоплені з контексту статті І. Франка «Наймичка» Т.Шевченка». Аналіз поеми в підручнику відсутній.

Між тим цитована стаття Франка дає ключ до сучасного розуміння поеми. Цей ключ у твердженні, що для українців найбільшою цінністю в житті є сім'я. Літературний критик запропонував розглянути твір у контексті народного світобачення, власне, з позицій українознавства. Такий підхід нам здається найбільш ефективним.

Поема Шевченка скупа на події. У пролозі молодиця оплакує долю своєї позашлюбної дитини. Далі дія розгортається на хуторі, де живуть заможні бездітні дід Трохим та баба Настя. Вони знаходять під тинем немовля і з радістю його усиновляють. Невдовзі у найми до них проситься молода жінка. Молодиця прийшла до вподоби і лишилась жити на хуторі. Минули роки. Марко виріс, одружився, став чумакувати. Наймичка Ганна ходить на прощу в Київ. Якось повертається зовсім хворою. Ледве дідждавшись повернення Марка, признається, що вона його рідна мати, і помирає.

Фабула і система персонажів не дають підстав для виявлення соціальної проблематики, соціального конфлікту. В образах господарів хутора нема жодної риси «багатіїв». Це добрі сердечні люди. Вони щиро полюбили Ганну, прийняли її в свою сім'ю. Молодиця в їхній хаті стала «рада та весела». Малим Марко називав її мамою, парубком – просив на весіллі бути за матір, продовжує шанувати в зрілому віці – з мандрівки везе їй «на очіпок парчі дорогої» [12,168]. Зовнішня канва подій передає благополучний перебіг життя на ти-хому хуторі. І хоч спікала їх смерть господині, але то закон природи: «прогуло прокляте лихо та й заснуло».

Драматичний конфлікт, невидимий для людей, відбувається в душі Ганни.

Сумно-ліричної тональності надає всьому твору «Пролог». Тут розгортується символічно-філософський аспект буття, зав'язується психологічний конфлікт.

Плаче в тумані серед поля молода жінка, скаржиться на долю.
Ой тумане, тумане, Мій латаний талане,
Чому мене не сховаєш Отут серед лану?

Чому мене не задавиш,
У землю не вдавиш?
Чому мені злої долі,
Чом віку не збавиш? Ні
не дави, туманочку!
Сховай тільки в полі,
Щоб ніхто не знав, не бачив
Моєї недолі... [12, 256-257]

Страшним тягарем в її душі лежить вина перед недавно народженим сином. Обіцяє мати вимолити, виплакати йому добру долю. Собі не сміє просити ні долі, ні спокою, ні прощення. Так побивалась Ярославна, промовляючи до Вітра-Вітрила, до Дніпра-Славути, до трисвітлого Сонця, коли хотіла зозулею полетіти до Дунаю, змочити чистою водою рани князя Ігоря. Так у старовинних заговорах звертались далекі наші предки до Місяця, Зірок, Води, просили допомоги. З сивих глибин століть пробилась до нас ця прадавня віра в сили, що незримо живуть навколо у доброму сусідстві з нами, в гармонії між собою. Коли відвернуться люди, проклянуть родичі, незримі сили природи можуть проявити милосердя, дарувати силу терпіти біль серця...

Конфлікт материнської любові з почуттям вини висвітлюється протиставленням героїні вдові з пісні «Ой у полі могила». Обидві жінки народили позашлюбних дітей. Тільки вдова «в Дунаєві синів поховала». Вона зреклась материнського обов'язку, переклала його на сили природи: «Тихий, тихий Дунай, Моїх діток забавляй. Ти, жовтенький пісок, Нагодуй моїх діток, І скупай, і сповий, І собою укрій» [12,237]. А серце молодиці, що плаче-співає в тумані, крається від болю розлуки з дитиною. Але заради щастя сина вона готова не тільки розлучитись, а й віддати власне життя:

Дитя моє!

...Не лай мене; молитимусь,
Із самого неба Долю
виплачу сльозами

І пошлю до тебе. [12, 257] Порушена в пролозі проблема вини

матері перед дитиною є провідною, але не

єдиною морально-філософською проблемою поеми. З появою Трохима й Насті в першій частині виникає не менш важлива проблема самотньої старості:

Хто ж їх старість привітає,
За дитину стане?
Хто заплаче, поховає?

Хто душу спом'яне? [12, 258] Ліричний відступ-міркування в другій частині вводить долю і старих, і молодиці в

загальнолюдський контекст, висвітлює проблему викривленості життя:

Чудно якое Діється між нами:
Один сина проклинає, З
хати виганяє,

Другий свічку, сердешний,
Потом заробляє

Та, ридуючи, становить перед образами –
Нема дітей!... [12, 260]

Наші предки не мислили життя в самотності. Світ, в якому вони жили, було щедро заселено. Перше коло, в якому усвідомлювала себе людина – це сім'я. Друге – свій рід. По-тім – добрі люди. А навколо людей жив своїм життям видимий і невидимий світ природи. Щастя усвідомлювалось як гармонійний зв'язок з усім навколишнім світом, а найбільшу біду

приносив розпад зв'язків. Він породжував відчуття непростимої вини й глибокої самотності.

Нещасна Ганна не сміє показати сина батьку й матері, родичам, не може вибрати йому хрещених. Навіть обрати дитині ім'я їй не дано. Вона мусить віддати немовля чужим людям.

Розладнаність людського життя проявилась в долі діда Трохима та баби Насті. Їхня садиба – це оспіваний в уснопоетичній творчості українського народу ідеал: хутір над ставком у гаю, млин, пасіка в садочку, сердечна чистота й ширість господарів...

І дід, і баба у неділю На
призьбі вдвох собі сиділи
Гарненько, в білих сорочках.
Сіяло сонце, в небесах Ані
хмариночки, та тихо, Та любо,
як у раї [12, 258].

Але то лише ілюзія гармонії. Українці не уявляють щастя без дитячого галасу, батьківського клопоту, без упевненості, що діти продовжать рід, збережуть добру пам'ять на землі. А Трохим і Настя, добрі, щирі, чисті душею люди, доживають віку бездітними. І якби не лиха доля Ганни, так і згасли б у самотності. Отже, викривленість людського життя проявилась в тому, що біда молодиці обертається благом для старенького подружжя.

Вони так зраділи дитині, що запросили аж три пари кумів на хрестини...

В Західній Україні та Молдові в куми запрошують по кілька шлюбних пар. Але в Центрально-східній Україні у дитини зазвичай буває один хрещений батько і одна хрещена мати. Біологічні батьки дарують життя, хрещені – опікуються дитиною перед Богом. І лише в особливих випадках хрещених могло бути більше. Наприклад, коли у подружжя довго не було дітей, коли діти ще малими вмирили, і коли бездітним Бог посилає чужу дитину... Трохиму і Насті підкинута дитина така бажана, так вони хочуть, щоб хлопчик вижив і став щасливим, що запросили аж три пари кумів. Потрійна жіноча і потрійна чоловіча молитва хрещених має оберігати їхнього Марка.

В морально-побутовому плані, на фабульному рівні, Шевченко відобразив світлу картину сімейного щастя. Ганна знаходить на хуторі собі дім, старенькі – спочатку дитину, що повертає їм повноту життя, а потім дочку-помічницю: «...Марко, як в колиці Часом серед ночі Прокинеться, ворухнеться – То вона вже скочить, І укрис, й перехрестить, Тихо заколише; Вона чує з тії хати, Як дитина дише» [12, 262].

Марко виріс у любові й матеріальному достатку, став гідною поваги людиною. Адже, щоб чумаки прийняли парубка до своєї когорти, він мав заслужити репутацію чоловіка, на якого без сумніву можна покластись у довгій небезпечній мандрівці. Одруження Марка виявляє щире тепло й довіру в сімейних відносинах на хуторі. Трохим радиться з наймичкою, як з рідною донькою, Ганна хоче «Марка самого спитати». Нема й натяку на батьківський егоїзм чи нав'язування старшими своєї волі. Обраницю сина вони приймають з гордістю і любов'ю: «Панну у жупані, Таку кралю висватали, Що хоч за гетьмана, То не сором. Отаке-то Диво запопали!» [12, 263]

Та за цією сімейною ідилією криється розвиток внутрішньої драми Ганни. Питання старого викликає такий біль душі, що вона «вхопилась руками за одвірок та й зомліла». Її відчуття вини спалахує з новою силою. Поки на хуторі кипить весілля, наймичка «шкандибає, поспішає в Київ». Вона не дозволяє вшанувати себе: «Ні, Марку, ніяко Мені матір'ю сидіти: То багаті люди, А я наймичка... ще з тебе Сміятися будуть. Нехай Бог вам помагає! Піду помолюся Усім святим у Києві Та й знову вернуся В вашу хату, як приймете. Поки сили маю, Трудитимусь...» [12, 264]

На прощу в святі місця (а найдорожчими для українців споконвіку були Святі київські гори) йшли люди, що вважали себе великими грішниками. Гріхи спокутувались розкаянням, молитвами, тяжкою працею і придбанням святих дарів. Ганна приносить з київських монастирів освячені обереги для Марка та Катерини. Не себе, а дітей хоче захистити. І хоч молоді живуть у любові та злагоді, Катерина стала доброю й лагідною господинею, підрастають Яриночка та Карпо, тривога жінки наростає.

Чим більше шанує сім'я Ганну, тим гостріший її біль: «За що вони мене люблять? За що поважають? О Боже мій милосердний! Може, вони знають... Може, вони догадались... Ні, не догадались; Вони добрі...» І наймичка Тяжко заридала» [12, 265].

Згідно з особливостями українського народного світобачення, основою людського

буття є непорушний зв'язок поколінь. Народивши позашлюбну дитину, дівчина переступала прадавній закон честі. Це був тяжкий удар по всьому її роду. В рід, де є покритка, не віддавали дівчину з хорошої сім'ї, порядні парубки обходили його стороною. Люди засуджували батьків і хрещених, що не зуміли виховати доньку. Українці вірили, що на безчесний рід падає Божа кара. Не одне наступне покоління мусить проходити випробування, послані Богом, щоб змити ганьбу, повернути роду добре ім'я. І бездітність Трохима та Насті може бути покаранням за гріхи предків. Якщо його не спокутувати, вищі сили каратимуть наступні покоління.

Ганна боїться накликати лихо на сина, тому не дозволяє собі стати за матір на весіллі. Рік за роком вона ходить на прощу, щоб відвернути біду від синовій сім'ї. Приноситься усім освячені хрестики, образки, свічки, намисто, дукачики... За невістку Катерину просить милості у захисниці заміжніх, покровительки подружжя Святої Варвари. Довгі роки молитви, любові, відданості, чесної праці Ганна вважає надто малою спокутою за вчинений в далекій молодості гріх і карає себе до останнього подиху.

В морально-філософському аспекті буття українців за жінкою закріплено найвище право і найпочесніший обов'язок – бути Берегиною сім'ї та роду. Жінка-мати дарує тепло дому, зберігає традиції, передає дітям та онукам моральні норми, підтримує духовну основу, яка скріплює рід.

Народивши сина поза шлюбом, Ганна порушила моральні норми, а значить, обірвала духовний зв'язок з предками. Вона розірвала моральну основу буття своєї дитини – союз з предками батькового і матиного роду. Її рід втратив Марка назавжди. Вона віддала сина чужому роду, де в нього нема предків-захисників. Ось чому жінка прирікає себе до найтяжчої покути: прожити свій вік наймищою, будучи за народженням господинею, бути синові служницею, а не матір'ю, лишитись самотньою, хоча могла б стати Берегиною великої сім'ї... Можна стати для інших людей нянькою, другом, доброю сусідкою, але неможливо стати Берегиною іншого роду...

Коли руйнується зв'язок поколінь, обривається рід, то цілого життя може не вистачити, щоб спокутувати цю вину перед Вічністю.

Рід Трохима й Насті відроджується, розквітає її сином і Катериною, але цих добрих людей може бути покарано за Ганну. Тому вона боїться стати їм рідною. Давнім гріхом вона занастала свій рід, а великою відданістю усього життя намагається захистити рід, що прийняв її сина.

Тільки в останні хвилини свого земного буття жінка відкривається сину і віддає себе на Суд Божий. Покаяння матері перед смертю є кульмінацією і водночас розв'язкою її багатолітньої боротьби з собою. Воно виписано поетом дуже детально і психологічно обгрунтовано. З восьми частин твору три відведено поверненню Ганни з останньої прощі, чеканню Марка з дороги та прощанню. До останньої миті вона вважає себе винною: «...Сльози покотились. «Прости мене! Я каралась Весь вік в чужій хаті... Прости мене, мій синочку!» [12, 269]

Розв'язка твору символічна. Вона відкриває вихід Ганни у вічне буття.

«...Я... я твоя мати».

Та й замовкла...

Зомлів Марко, Й земля задрижала.

Прокинувся... до матері – А

мати вже спала! [12, 269]

За народними віруваннями, тиха безболісна смерть дарується людині як прощення усіх гріхів.

Література

1. Воропай О. *Звичаї нашого народу: етнографічний нарис*. Київ, 1991.
2. *Історія української літератури в двох томах*. Том перший. Дожовтнева література. Київ: Видавництво АН УРСР, 1955.
3. Кононенко П.П. *Українознавство*. Київ, 2006. УДК 811.161.2
4. Лепеха Т.В. *Українознавство*. Київ: Просвіта, 2005. ISBN 955-8547-37-3
5. Митрополит Іларіон. *Дохристиянські вірування українського народу*. В: Українські традиції. Упорядник О.В. Ковалевський. Харків: Фоліо, 2004. ISBN 966-03-2611-4
6. Наулко В. І., Артюх Л. Ф., Горленко В. Ф. та ін. *Культура і побут населення України*. Київ: Либідь, 1993, с. 175-202. ISBN 5-325-00304-6

7. Паламар Л.М., Нікітченко А.І., Чорновалова А.І., Рокіцька Л.В. *Українська мова і література: Підручник для 9 кл.* Кишинів: Штіїнца, 2003. ISBN 9975-67-340-6
8. Руденко, Юрій. *Основи сучасного українського виховання.* Київ: Видавництво ім. Олени Теліги, 2003. ISBN 966-7018-61-Х
9. Ткач, Микола. *Міфологія: Підручник.* Київ, 2009. УДК 398.22 ББК 82(0) Я73
10. *Україна в словах. Мовокраїнознавчий словник-довідник.* Київ: Просвіта, 2004. ISBN 966-8547-25-Х
11. *Українська родина. Родинний і громадський побут.* Київ: Видавництво ім. Олени Теліги, 2000. ISBN 966-7601-12-9
12. Шевченко, Тарас, *Кобзар.* Київ: Дніпро, 1999. ISBN 5-308-01526-0
13. Чолану Л., *Особливості сприйняття літературної класики українцями Молдови.* В: Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. Том XXVI. За загальною редакцією проф. П. П. Кононенка. Київ: Рада, с. 456-466. УДК 947:378 (477) 393